

Orhon Yazıtları'nda Milliyetçi Söylemin Eleştirel Söylem Analizi İle İncelenmesi

The Study of Nationalist Discourse in the Orkhon Inscriptions with Critical Discourse Analysis

Mehmet Akif Ayvaz

Öğr. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma
Merkezi, Erzincan/Türkiye

e-posta mayvaz@erzincan.edu.tr

orcid 0000-0002-7948-7100

doi 10.54316/dilarastirmalari.1288642

Zühre Ayvaz

Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü, Erzincan/Türkiye

e-posta ztoglu@erzincan.edu.tr

orcid 0000-0001-6310-1616

doi 10.54316/dilarastirmalari.1288642

Atıf

Citation

Ayvaz, Mehmet Akif; Ayvaz, Zühre (2023).
Orhon Yazıtları'nda
Milliyetçi Söylemin Eleştirel
Söylem Analizi İle
İncelenmesi. *Dil
Araştırmaları*, 33: 215-238.

Başvuru

Submitted
27.04.2023

Revizyon

Revised
03.07.2023

Kabul

Accepted
24.08.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online
27.11.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

Öz

Orhon Yazıtları; Türk tarihine, diline, devlet ve yönetim anlayışına, kültürüne ve toplumsal yaşamına dair bilgiler içeren bengi taşlardır. Türk adının geçtiği ilk Türkçe metinler olmasının yanı sıra, Türkçenin ilk sanatlı üslup metni, ilk hitabet ve hatırat türünün örnekleri olarak kabul edilmektedir. Savaşların, beka mücadelelerinin, kahramanlıkların ve “öteki” anlatılarının etkili bir üslupla millete aktarıldığı kitabelerde siyasi birlik oluşumu, millî bilinç, millî kimlik, vatan, tarihî birlik, düşman ve beka gibi milliyetçi temalar yer almaktadır. Çalışma, Orhon Yazıtları'nın, milliyetçiliğe dair temsiller ve dilsel pratiklere başvurularak milliyetçi söylemler ile üretildiği ve Türk milliyetçiliği ideolojisinin ve Türk millî kimliğinin inşa edilmek istendiği varsayımına dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada söylemlerin içindeki gizli ideolojiyi açığa çıkarmak amacıyla geliştirilen eleştirel söylem analizi yöntemine başvurulmuştur. Dolayısıyla yazıtlar, bu yöntemin önemli kuramcılarından Norman Fairclough'un üç boyutlu çerçeve yaklaşımıyla incelenmiş, milliyetçi söylemlerden hareketle yazıtlardaki milliyetçi tema ortaya konmaya çalışılmıştır. Orhon Yazıtları'na dair eleştirel söylem analizi yöntemiyle yapılmış çalışmaların yok denecek kadar az olması bakımından çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orhon Yazıtları, Söylem, Eleştirel Söylem Analizi, Milliyetçi Söylem

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ABSTRACT

Orkhon Inscriptions are eternal stones containing information about Turkish history, language, state and management understanding, culture and social life. In addition to being the first Turkish texts in which the name Turk is mentioned, they are considered to be the first artistic stylistic text of the Turkish language, the first examples of the genre of oratory and memorabilia. Nationalist themes such as the formation of political unity, national consciousness, national identity, homeland, historical unity, enemy and survival are included in the inscriptions in which wars, survival struggles, heroics and “other” narratives are effectively transmitted to the nation. The study is based on the assumption that the Orkhon Inscriptions were produced with nationalist discourses by applying representations of nationalism and linguistic practices, and that the ideology of Turkish nationalism and Turkish national identity were intended to be constructed. In this context, the critical discourse analysis method developed to reveal the hidden ideology within the discourses was applied in the study. Therefore, these inscriptions have been examined with the three-dimensional frame approach of Norman Fairclough, one of the important theorists of this method, and an attempt has been made to reveal the nationalist theme in the inscriptions based on nationalist discourses. It is thought that the study will contribute to the literature in terms of the fact that the studies conducted by the method of critical discourse analysis on the Orkhon Inscriptions are almost nonexistent.

Keywords: Orkhon Inscriptions, Discourse, Critical Discourse Analysis, Nationalist Discourse

EXTENDED ABSTRACT

Background

The Orkhon Inscriptions are the eternal stones that provide important information about Turkish language, history, state structure and social life. These inscriptions are accepted as the first artistic style text of Turkish, the first examples of oratory and memoirs. In the inscriptions, there are narratives containing warnings and recommendations about the survival of the Turkish nation based on issues such as the collapse of the previous Turkish states, wars, enemies and homeland. The main idea of the narratives produced by the people who have a say in the state administration is to make the Turks a nation around the Turkish national identity consciousness. In this direction, the Orkhon Inscriptions also provide important information pointing to the existence of a sense of nationalism among the Turks.

Research Problem

The study is based on the assumption that the narratives in the Orkhon Inscriptions are produced with nationalist discourses by resorting to representations and linguistic practices related to the idea of nationalism and that the ideology of Turkish nationalism and Turkish national identity are intended to be constructed. In this context, the aim of this study is to analyse the nationalist discourses and language practices in the Orkhon Inscriptions in order to reveal the nationalist ideology.

Scope

The main subject of this study is the inscriptions erected in the name of Kol Tegin, Bilge Kagan and Tonyukuk during the Turkish Khaganate II period (682-744). There are different

approaches to the analysis and reading of the Orkhon Inscriptions in the literature. Some of the sources that were effective in the formation of the study are as follows: Erhan Aydın (2021), Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kagan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor); Hasan Gürgün (2021), Göktürk Yazısıyla Oluşturulmuş Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Metin Dil Bilimsel İncelenmesi; Martin Sprengling (1986), Tonyukuk's Epitaph: "An Old Turkish Masterpiece"; Talât Tekin (1998), Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk); Leylâ Şubaşı Uzun (1995), Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı; Muharrem Ergin (2005), Orhun Abideleri and Hüseyin Namık Orkun (2019), Eski Türk Yazıtları. Aydın's work (2021) was taken as a basis for determining the words and sentences of the inscriptions subject to the study. The theoretical basis of this study is Foucault's episteme-based discourse theory.

Methodology

In the literature, discourse and ideology appear as complementary concepts. In this context, critical discourse analysis method, one of the qualitative research methods, was used in the study. Critical discourse analysis is a method that develops with interdisciplinary approaches and aims to explain language practices (discourses) that are claimed to be loaded with ideology by making use of the methods of linguistics. Critical discourse analysis, whose foundations lie in critical linguistics, is a discourse analysis method that investigates issues such as puissance/power, hegemony, ideology, gender, reproduction, transformation, social order. In line with the purpose of the study, it was thought that it would be more appropriate to analyse the nationalist discourses in the Orkhon Inscriptions with the three-dimensional framework approach of Fairclough, one of the theorists of critical discourse analysis.

Conclusions

According to the results of the critical discourse analysis of the nationalist discourses in these Inscription, a construction of national identity with the constructs of "us" produced through the concept of "Turk" and "the other" produced through the concepts of "enemy-China" emerges during the analysis of the text. It is seen that the word "Otuken" is mentioned as the homeland of the Turks for territorial borders, past mistakes and lost independence are reminded by using the word "remember" for collective memory, heroic narratives are included, the existence of a sacred power originating from God, and finally the kagans and their families are blessed with features that can be accepted as myths. In the interaction phase, which seeks answers to the questions of how the text is produced and interpreted, it is possible to say that the inscriptions are productions created by the people who had a say in the administration during the Turkish Khaganate II period with a nationalist discourse aimed at ensuring the unity and survival of the nation, and the content of the production is the problems of the period and the construction of national consciousness-national identity. The context analysis, which aims to reveal the message intended to be conveyed in the discourses, can be answered as that the discourses on the struggle for the existence of the Turkish state should protect the existence and unity of the Turkish nation by protecting its core values against the "the other". In this context, the results of the analysis coincide with the assumption of the study.

0. Giriş

18. yüzyıldan itibaren birçok siyasal sistemlerin ideolojik yapılarını büyüyle saran milliyetçiliğin, 20. yüzyıla gelindiğinde sosyal bilimlerde tartışmalarının yoğunlaştığı bir konuma ulaşarak büyüünü muhafaza ettiği görülmektedir. Smith'in "bukalemunvari" benzetmesiyle rengini bağlamından alan milliyetçiliğin (Smith 2013: 22) özgün yapısından dolayı tek bir milliyetçilik kalıbından söz edilememektedir. Her toplum için milliyetçiliğin gösterildiği

referanslar farklıdır. Milliyetçilik görünümünün, milliyetçilik olarak tanımlanmasını sağlayan, ortak kılan şey ise milliyetçi söylemdir. Milliyetçi söylem, milleti tek meşruiyet kaynağı olarak her şeyin üstünde gören, “öteki” üzerine kurulu bir özellik taşımakta (Özkırımlı 2009: 285-286) ve gündelik hayatın her alanında söylemsel ve göstergesel olarak yeniden üretilmektedir. Çünkü milliyetçilik, kendine yer bulacağı şovenizm, etnisite, millî bilinç gibi yakın unsurlardan beslenmekte ve kendini yeni koşullara kolaylıkla uyarlayabilmektedir (Balibar 2007: 62-64). Postmodernizm ile birlikte milliyetçilik kuramları, milliyetçiliğin söylemsel oluşumunu esas alan eleştirel yaklaşımlar ile okunmaya başlanmıştır.

Söylem, dilden bağımsız düşünilemeyen ve ideoloji ile yakından ilişkili, birbirini tamamlayan bir kavram olduğu için milliyetçi söylemi genel olarak millî kimliğin oluşumunda etkili olan davranış, tutum, inanç, duygu biçimlerini barındıran dil pratikleri olarak tanımlamak mümkündür. Millî kimliğin kavramsal bileşenleri olan “tarihî bir toprak, ortak mitler, kolektif bellek, ortak kamu kültürü, ortak yasal hak ve ödevler” (Smith 2007: 31-32), milliyetçilik söylemi içerisinde kurgulanan millî kimliğin de dayanaklarıdır. Bir milliyetçi söylemdeki milliyetçilik ideolojisi ise dilsel pratiklerin yapı sökümlü ile açığa çıkarılabilir.

Çalışmada Orhon Yazıtları’nda yer alan söylemler, Foucault’nun *episteme dayalı söylem kuramı* temelinde, eleştirel söylem analizi (ESA) yöntemiyle incelenerek içerdiği milliyetçi söylemleri ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Milliyetçi söylemler, modern milliyetçilik oluşumundan ziyade milliyetçilik duygusu ve millet olma şuuru ile alakalıdır. Bu kapsamda Orhon Yazıtları’nın, Türklerde millet ve milliyetçilik bilincinin hayli kadim olduğunu ortaya koyan belge teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk adına dikilmiş olan yazıtlar, dönemin Türk tarihi, dili, devlet ve yönetim anlayışı, kültürü ve toplumsal yaşamına dair bilgiler sunan ve ayrıca Türk kelimesinin geçtiği ilk Türkçe metinlerdir. Yine çalışmada milliyetçilik, millî kimliğin oluşum süreci içerisinde “öteki” varlığına göre kurgulanan bir hegemonik söylem ön kabulüne dayanmaktadır. Yazıtlarda kağanlar, devleti nasıl kurdukları, başarıları ve millete yaptıkları iyilikler üzerinden ürettikleri hegemonik söylemlerle iktidarlarını meşrulaştırmışlardır.

Belirtilen bilgiler doğrultusunda ilk olarak dil, söylem ve ideoloji ilişkilerinden hareketle çalışmanın yöntemi, ESA izah edilmiştir. Temelleri eleştirel dil bilimine dayanan ESA, söylemlerin içinde gizli olan ideolojiyi görünür hâle getirmeyi amaçlayan disiplinler arası bir yöntemdir. Çalışmada ESA kuramcılarında Fairclough’un üç boyutlu çerçeve yaklaşımına başvurulmuştur. Fairclough, olayları ve metinleri, ideoloji, iktidar/güç bağlamında analiz etmeyi amaçlar. Fairclough’a (1992: 45) göre ideolojiler, “söylemsel pratiklerin (fiziksel dünya, sosyal ilişkiler, sosyal kimlikler), çeşitli anlam boyutlarının içine inşa edilmiş ve hâkimiyet ilişkilerinin üretimine, çoğaltılmasına veya dönüştürülmesine katkıda bulunan gerçekliğin yansımalarıdır.” Orhon Yazıtları’ndaki gizli ideolojinin milliyetçilik olduğu varsayımından hareketle çalışmanın ikinci kısmında

milliyetçi söyleme değinilmiştir. Çalışmanın temel bölümünü oluşturan üçüncü kısmında ise yazıtlar, üç boyutlu çerçeve yaklaşımına göre analiz edilmiştir.

1. Dil, Söylem ve İdeoloji: Eleştirel Söylem Analizi

En genel anlamıyla dili, insanlığın varlık başlangıcından beri var olan, düşüncüyü ifade etme, iletişim ve etkileşim kurma aracı olarak tanımlamak mümkündür. Ancak dil bilimi çalışmaları, dilin, sadece bir iletişim ve etkileşim aracı değil, daha fazlasını, toplumsal bir kurum olma işlevini de ortaya koymaktadır.

Görüşleri ile dil bilime radikal değişimler getiren Saussure, yapısalcı dil çözümlene kuramı üzerine geliştirdiği gösterge biliminde, dili toplumsal uzlaşılar bütünü olarak değerlendirir. Saussure (1998: 46) için dil, sığ bir kanal değildir, birbirinin karşılığı olan ve birbirinin değerini belirleyen iki yüzü vardır, bu nedenle düşünceden bağımsız ele alınamaz. Ona göre dil “Kavramları belirten bir göstergeler düzenidir. Yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız dil, bu dizgelerin en önemlisidir.” Dilin unsurları ise üç kavram etrafında toplanabilir: Dilin bütünü belirten “gösterge”, kavramları ifade eden “gösterilen” ve işitimi ifade eden “gösteren” (Saussure 1998: 109).

Saussure (1998: 42-46), yapısalcı bir yaklaşımla dil ve sözü birbirinden ayırır. “Ölü dilleri konuşmuyoruz ama onların dilsel düzenini pekâlâ öğrenebiliriz.” diyerek dilin, sözden farklı bir şekilde incelenebilecek bir konu olduğunu belirtir. Ona göre söz “bireysel bir eylem”; dil ise “Dil yetisinin birey dışında kalan toplumsal bölümüdür.”; dil “Varlığını toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur.”, bunun için birey, “Onu ne yaratabilir ne de değiştirebilir.” Buna göre anlam ilk önce dil bütünlüğüne bağlıdır, dilsel bütünlük olmaksızın “gösteren” hiçbir anlam ifade etmez. Sözcüklere yüklenen anlam ile özünde yer alan anlamlar aynı değildir, sözcüklerin anlamları sosyal uzlaşıların bir sonucudur. Örneğin “köpek” kelimesinin sesli ya da yazılı ifadesinin, zihinde canlanan “köpek imgesiyle” herhangi bir doğal bağı yoktur. “Köpek” denildiğinde zihinde canlanan hayvan imgesi toplumca öğretilen davranıştan yani “köpek” sözcüğünün ait olduğu gösterge düzenindeki anlamından kaynaklanmaktadır (Jorgensen ve Phillips 2002: 9-10). “Köpek” sözcüğü “gösteren”, zihinde uyandırdığı kavram ise “gösterilen”dir. Saussure bu durumu, gösterge biliminin “gösterenin nedensizliği” ilkesiyle açıklar: “Göstereni, gösterilenle birleştiren bağ, dil göstergesi nedensizdir.” Yani “köpek” kelimesinin, gösteren “k-ö-p-e-k” ses dizilişi ile hiçbir iç bağı yoktur (Saussure 1998: 110). Gösterilen ile gösteren arasındaki bağlantının açıklığı, dilin, her zaman göstericiden daha fazlası olduğunu göstermektedir. Anlam, hiçbir zaman tamamen referans niteliğinde değildir ve her zaman tartışmaya açıktır (Purvis ve Hunt 1993: 485). Bu noktada dil ve anlam arasındaki bağlam, “söylem” kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Bağlam, “söylemde anlamı ilgilendiren şartların bütünü” (Widdowson 2000: 17), söylem ise anlamı inşa etmeye imkân sağlayan dilin araçlarıdır (Çelik ve Ekşi 2008: 100).

Literatürdeki tanımlara bakıldığında, söylem, dilden bağımsız düşünilemeyen bir olgu olarak karşımıza çıkar. Fairclough'a (1992: 258) göre söylem "Yazılı ve sözlü dil kullanımı, toplumsal bir pratik biçimidir." Hall'a (1977: 322) göre "Dil vasıtasıyla görünürlük kazanan ve düzenlenen, hazır ve önceden kurulmuş 'tecrübe edişler' kümesi."; Tonkiss'e (2004: 247) göre "Belirli kurallar, terminoloji ve konuşmalardan oluşan sistematik dilsel düzenleri betimlemek üzerine kullanılan bir kavramdır." Wodak'a (Fairclough ve Wodak 1997: 259) göre söylem "Tek başına bir dil veya bir ifade şekli değil, toplumsal olan unsurların belirli bir yorumudur."

Söylem kavramının günümüzde birçok disiplinde önem kazanmasında Foucault'nun görüşleri etkili olmuştur. Foucault, Saussure'in kuramından yola çıkarak post-yapısalcı bir yaklaşımla, söylemi dil biliminden öte felsefi boyutuyla inceler. Ona göre söylem konusunda unutulmaması gerekenlerden biri, söylemin dil ile aynı şey olmadığıdır. Söylem "Gerçekliğin, dilin içine basit bir transferinden ziyade, gerçekliği algılayış tarzımızı oluşturan bir sistem olarak görülmelidir." (Urhan 2010: 54). Foucault, bilgi ve söylemin sistematik inşasını toplumsal pratikle üst üste bindirilmiş dil sistemleri olarak kavrar. Dil, söylem kadar önemlidir ancak objektif değildir. Bu nedenle dili bilinçli bir eylem olarak kabul eder (Urhan 2010: 119). Bununla birlikte Saussure, kuramında "özne" vurgusu yaparken, Foucault'ya göre "Bilgiyi üreten bizatihi özne değil, söylemdir; özne, söylem içerisinde inşa edilir ve söyleme tabidir." (Hall'dan 1992, akt: Bircan 2016: 92).

Foucault'nun yaklaşımına göre söylem, episteme (bilgi) temellidir. Ona göre episteme, söylem içerisinde anlamlandırılmakta, söylem de karmaşık ilişkiler içerisinde anlam kazanmaktadır (Bircan 2016: 92). Foucault'ya göre her devrin düşünce yapısını ve söylemlerini belirleyen bir episteme mevcuttur. Episteme ise "Verili bir dönem içinde yaşamın bütünselliği içinde bir bilgi alanını sınırlayan, bu alanda ortaya çıkan nesnelere olma biçimini tanımlayan, insanoğlunun günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak görülen şeyler hakkında insanoğlunun söylem geliştirdiği koşulları tanımlayan 'tarihsel a priori'lerdir." (Merquior 1986: 47). Tarihsel a priori, söylemsel bir uygulamayı belirginleştiren kurallar bütünüdür (Urhan 2010: 166). Söylem, düzenlenmiş toplumsal bir pratik olduğu için bilgiyi olduğu kadar gücü/iktidarı da içermektedir (Urhan 2010: 14). Foucault'ya (1987: 27) göre söylemler iktidarın etkisiyle oluşur. İktidar ve söylem, benzer süreçlerde gerçekleşir ancak iktidar, bireyleri, söylemler içerisinde öznelere dönüştürür.

Foucault'ya göre birey "Ancak bir dizi iktidar ilişkisinin, hakikat oyununun, hükmetme tekniklerinin ve kendilik teknolojisinin iç içe geçtiği bir 'söylem' alanında anlam kazanabilir." (Keskin'den 1999, akt: Yıldırım 2015: 16). Epistemeler tarafından belirlenen söylem, güç/iktidar, hakikat ve bilgi ile iç içe olduğundan anlaşılabilir hâle gelmesi de iktidar ve kurumlar aracılığıyla mümkündür (Foucault 1993: 9-10). Bütün toplumlarda söylemler, bazı kurallara göre kontrol edilir, seçilir, organize edilir ve yeniden dağıtılarak üretilir (Foucault 2019: 216). Foucault'ya göre hakikatin kaynağına ulaşılabilmesi için olguların,

tarihî izlerini takip etmek yerine, içinde bulunulan zamandaki konumlarının incelenmesi gereklidir (Urhan 2010: 92). İçinde bulunduğumuz dönemde bilgi ve tarih, tarihleşmiş durumdadır. Dolayısıyla “Tarihin belirli bir döneminde belirli bir konuda gerçekleştirilmiş bir söylem, söylemde bulunanın işlevi olarak değil, söylemi oluşturan cümlelerin ifade edilmelerine olanak tanıyan koşulların işlevi olarak çözümlenmek zorundadır.” (Urhan 2010: 58).

Bir dil pratiği olarak söylem, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen, bir anlamda iktidar ve ideolojiye ilişkin süreçleri kapsar (Sözen 1999: 20). Dilin, iletişim aracı niteliğinden toplumsal pratiğe evrilişi, söylem ve dilin ideoloji kavramına içkinliğini de beraberinde getirir. Kısaca “fikirler bilimi” olarak tanımlanabilen ideoloji kavramının (Purvis ve Hunt 1993: 477), dil ve anlam ilişkisini ilk kez “gösterge bilimin ideolojisi” kuramı ile açıklayan Voloşinov’a göre gösterge olan her yerde bir ideoloji vardır. İdeolojik olan, hakikatin bir parçasıdır ve göstergeler düzeninde artı-değere sahiptir, kendi dışında bir hakikate gönderme yapar. Gösterge yoksa ideoloji de yoktur (Voloşinov’dan 2001, akt: Karaduman 2017: 33).

Literatürde söylem ve ideolojinin birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele alındığı görülmektedir (Purvis ve Hunt 1993: 485). Her söylemde anlatılmak istenen bir düşünce, bir mesaj, bir ideoloji saklıdır (Doyuran 2018: 303). Söylem ve ideolojiyi özdeş kabul eden Eagleton (2015: 257), söylemsel süreçlerin “ideolojik ilişkilere içkin olduğunu ve bu ilişkilerin baskısıyla içerden biçimlendiğini” belirtir. Ona göre Foucault’nun söylem-iktidar sorunsalı ile ortaya koyduğu süreç de budur. Eagleton (2015: 194) için bu iki kavramın anlamları özdeştir ancak bir ayrım söz konusudur: “İdeolojiler söylemlere indirgense bile bütün söylemler ideoloji olamaz.” Bir başka düşünür Gee, dilin, kullanımının olduğu her yerde ve zamanda siyasal bir içeriğe sahip olduğunu belirtir. Çünkü dil, onu kuşatan sosyal dünya ve o sosyal dünyanın ideolojileri tarafından sarmalanmış durumdadır. “Dilin ardında, ondan ayrılamaz bir biçimde duran siyasal bir söylem mevcuttur.” (Ekşi ve Çelik 2008, 101).

Söylem bir gerçeklik inşasıdır ve artık söylemlere tekabül eden gerçeklikler vardır (Sözen 1999: 12). İdeoloji ise gerçekliği kodlama sistemidir (Devran 2010: 26). Söylem, dil pratiklerinin içe ilişkin özellikleriyle daha çok ilgilenirken, ideoloji, dışa dair niteliğe dikkat verir (Purvis ve Hunt 1993: 486). Söylem “İdeolojilerin, yeniden inşasında ve ifadesinde önemli bir yere sahiptir ve ideolojilerin kazanımını ve devamını sağlar.” (van Dijk 2000: 51). Söylem analizi de bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (Kim söylüyor?), otoritesini (Neye dayanarak?), dinleyiciyi (Kime söylüyor?) ve amacını (Söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor?) kapsar ve belirsizliklerden hareket eder (Punch 2016: 215). Söylem içerisindeki saklı ideoloji ise eleştirel söylem analizi ile ortaya çıkarılabilir.

Söylem çözümlemesi içinde disiplinler arası yaklaşımlarla gelişen ve ideoloji yüklü olduğu öne sürülen dilsel yapıları dil biliminin yöntemlerinden yararlanarak açıklamayı amaçlayan çalışmalar, günümüzde ESA olarak adlandırılmaktadır (Büyükkantarcıoğlu 2012: 166). Söylem analizi her konuya yönelik “metinlerin,

semantik ya da sentaktik yapısını ve söylemlerin hem dil bilimsel hem de sosyokültürel boyutlarını ele alırken” (Ekşi ve Çelik 2008: 107), ESA, sosyal sorunlara ve ideolojik konulara odaklanır (van Dijk 2015: 367). ESA, “Bilgiyi oluşturan şey nedir?”, “Söylemler nasıl oluşmakta ve kurumları nasıl oluşturmaktadır?”, “İdeoloji sosyal hayatta nasıl işlemektedir?”, “Güç nasıl elde edilmektedir?” (Wodak ve Meyer 2001: 12) gibi sorulardan hareket eder.

ESA’nın temelleri 1970’li yıllarda Fowler’in öncülüğünde geliştirilen eleştirel dil bilimi çalışmalarına dayanmaktadır. Dili “ideolojik bir eylem” olarak kabul eden eleştirel dil biliminin amacı “Dilin içinde gizli olan ideolojinin ve ideolojik süreçlerin nasıl dilsel özellikler ve süreçler içerisinde görünür hale geldiklerini ortaya çıkarmaktır.” (Fowler vd. 1979: 78). Fairclough’a (1992: 28) göre eleştirel dil biliminde, ağırlıklı olarak metin esas alınır, metinlerin üretim ve yorumlama süreçlerine daha az vurgu yapılır. Metinlerin eleştirel yorumlanması amaçlandığı hâlde ilgili yorumcuların yorumlama süreçlerine yeterince değinilmez. ESA ise eleştirel dil biliminin bu eksikliğini kapatarak dil bilimi ve diğer sosyal bilimler arasında bir “köprü” vazifesi görmek amacıyla geliştirilmiştir (Demirel 2019: 18). Bu çerçevede ESA, Saussure ve Foucault’nun yaklaşımlarının arasında üçüncü bir yaklaşım olarak yer alır. Saussure’un geliştirdiği yapısalcı dil çalışmaları, toplum ilişkilerindeki yasaları dil üzerinden anlamayı amaçlarken Foucault ve post-yapısalcı dil çalışmaları toplum ilişkilerinde tarafsız üretilen iktidar-güç pratiklerini dil ve söylemin yapı sökülme boyutuyla ortaya çıkarmayı amaçlar. ESA ise dil ve söylemin sosyal ilişkilerdeki kurucu rolünden hareketle maddi koşulları da ekleyerek, post-yapısalcı bir yaklaşımla toplumdaki eşit ve adil olmayan ilişkileri yapı sökülme uğratar (Yetim ve Erdağ 2018: 91). ESA’nın temel varsayımları Norman Fairclough, Teun A. van Dijk ve Ruth Wodak gibi düşünürler tarafından oluşturulmuştur (Büyükkantarcioglu 2012: 166).

ESA “Güç, hâkimiyet, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, çıkar, yeniden oluşturma, dönüştürme, gelenek, sosyal düzen gibi konuları araştıran söylem analizi yöntemidir.” (Ekşi ve Çelik 2008: 113). Sosyal yaşamda ideolojiyi oluşturan, iktidar ilişkilerinin örtük dahi olsa devamlılığını, gücün yumuşak ve gizli boyutunu ortaya çıkarmaya çalışır (Fairclough 1993: 145). ESA’ya göre söylem, toplum yapıları tarafından belirlenen bir dil pratiğidir (Fairclough ve Wodak 1997: 259). ESA, dil örneklerini tarih ve toplumdaki bağımsız ele alamaz. Varış noktası dilsel olmaktan ziyade toplumsal politiktir. Bu çerçevede söylemin ardındaki toplumsal zihin, tarihsel bir süreçte gerçekleşir ve bu süreçte ideoloji, bilginin oluşmasında tarihsel bir niteliğe sahiptir (Büyükkantarcioglu 2012: 169). Fairclough ve Wodak (1997: 260), ESA’nın temel öğretilerini şu şekilde belirtir: “1. ESA toplumsal sorunlarla ilgilenir. 2. İktidar ilişkileri söylem yoluyla kurulur, yürütülür. 3. Söylem, toplum ve kültürü oluşturur. 4. Söylem ideolojiktir. 5. Söylem tarihseldir. 6. Metin ve toplum arasında dolaylı bir bağlantı vardır. 7. Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır. 8. Söylem bir tür sosyal eylemdir.”

van Dijk’e göre söylem ile toplum yapısı arasındaki ilişki zihin modellerince gerçekleşirken, Fairclough’a göre bu ilişki, metin üretimi ve tüketimi tarafından gerçekleşir. Wodak’a göre ise ideoloji, ESA’da eşitsiz güç ilişkilerinin

kurulmasında, korunmasında etkilidir (Wodak ve Meyer 2001: 10). Bu kapsamda söylem, hem zihni temsil eden hem zihni yönlendiren bir güç, bir ideoloji, dili de kontrol altına alan bir güç işlevine sahiptir. ESA da ideoloji yüklü olduğu kabul edilen dil yapılarını sistemli bir şekilde açıklamayı amaçlar (Büyükkantarcıoğlu 2012: 166).

Çalışmada Orhon Yazıtları'ndaki milliyetçi söylemler, Fairclough'un üç boyutlu çerçeve yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Dil-iktidar-ideoloji kavramları arasındaki yapı durumunu inceleyen Fairclough (2001: 20), ESA'yı "Dili sosyal bir eylem biçimi olarak gören ve söylemin sosyal ve siyasi iktidar öğelerini tartışan disiplinler arası bir çözümleme yöntemi." şeklinde tanımlar. ESA'nın odaklandığı konulardan biri örtük yapıların sökülmüdür. Örtük yapı, söylem içinde açık şekilde ifade edilmeyen ideolojik kalıpların dile getirilmesidir (Fairclough 1993: 146). Söylem "İktidarı iletir ve üretir; onu güçlendirir ama onu ağır ağır yok eder ve açığa çıkarır, kırılğan hâle getirir, ona engel olmaya olanaklı kılar." (Mills 2003: 125-128).

Fairclough (1995: 133), üç aşamalı bir yaklaşım savunur: "Sözlü-yazılı bir metnin söylem incelemesi, metnin üretimini ve yorumlanmasını içeren söylem pratikleri, mücadele süreçleri ve güç ilişkilerine odaklanan toplumsal pratikler." Buna göre Orhon Yazıtları'nın öncelikle tematik yapısı, daha sonra metinlerin nasıl üretildiği, okuyucuya nasıl iletildiği ve son olarak yazıtlarda kullanılan milliyetçi söylemler tartışılacaktır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda analize geçmeden önce milliyetçi söylemine değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. Milliyetçi Söylem

Modern anlamda Fransız İhtilali ile ortaya çıktığı kabul edilen milliyetçilik, birçok iktidara, ekonomik ve sosyolojik yapılara göre farklılaşan bir modellenme süreci geçirmiştir (Anderson 2007: 176). Literatürde üzerine uzlaşa sağlanan ortak bir milliyetçilik tanımı bulunmamaktadır. Anderson'un (2001: 11) belirttiği gibi "Milliyetçiliğin en az iki yüz yıldır yeryüzünde aramızda olduğu herkes tarafından kabul edilmesine rağmen bugün gelinen noktada bu denli çetrefilli ve analitik olarak üzerinde bu kadar az mutabık kalınan ikinci bir siyasi fenomen bulmak güçtür." Özkırımlı'ya (2009: 285) göre farklı milliyetçiliklerin, milliyetçilik olarak tanımlanmasını sağlayan şey milliyetçi söylemdir; her millet, meşruluk ve kendini yeniden üretmek için bu söylemden yararlanır.

Postmodern algısal dönüşümle birlikte milliyetçiliğin söylemsel oluşumuna önem veren okumalar önem kazanmıştır. Söylem odaklı milliyetçilik okumaları, "Milliyetçiliği, insan bilincine şekil veren, dünyayı ve toplumu algılamaya yönelik bir değer yargısı, hayatı anlamlandıran bir fikir olarak ele almakta; kolektif kimlikleri belirleyen, günlük dili, tutum ve davranışları yönlendiren bir yorumlama biçimi olarak görmektedir." (Yıldırım 2015: 2). Yine bu okumalarda milliyetçilik "etnik çatışmalardan uzak, doğal bir gerçeklik içerisinde sürekli

yeniden üretilen, sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel bir kimlik sorunu ve şuuru şekillendiren bir söylemsel oluşum” olarak ele alınmaktadır (Calhoun 2012: 3).

Söylemsel milliyetçiliğin gelişmesinde Foucault'nun çalışmaları etkili olmuştur. Foucault'ya göre milliyetçi söylem, söylemsel bir oluşum; bilinci şekillendiren konuşma şeklidir. Toplumda üretilen söylemler, sembollerin üretilmesinde etkilidir (Yıldırım 2015: 18-20). Bu kapsamda milliyetçi söylemin inşasında dil alışkanlıkları önemli bir yere sahiptir. Milliyetçi söylemde metinler, sadece dil pratikleri değildir, her biri birer dil biçimi olan davranış, tutum, inanç gibi bir dizi söylem pratiğini içerir (Yıldırım, 2015: 20). Bu söylem pratikleri, milliyetçiliğin psikolojik boyutuyla alakalı olup milliyetçiliğin modern öznenin inşasındaki rolünü ortaya çıkarır. Milliyetçi söylem, ayna metaforunun “biz” veya “öteki” üzerinden psikolojik oluşumuyla ve “öteki”nin tecrübe edilişleriyle alakalı bir kavramdır ve etnik aidiyetin güçlü bir siyasal bağa dönüşümünü araştırır (Yalçınar, 2015: 199). Özkırmı (2009: 285-286), milliyetçi söylemin üç temel özelliği olduğunu belirtir: “1. Millet her şeyden önce gelir, milletin çıkar ve değerleri tüm değerlerden üstündür. 2. Tek meşruiyet kaynağı millettir. 3. Karşı kimlikler üretilir ve hep canlı tutulur.” Bu kapsamda, millet çıkarlarından bahsedilen ve bu çıkarlar doğrultusunda “öteki” ve “biz” kavramları üzerinden “birlik” kurgusunun inşa edildiği her söylemi, milliyetçi söylem niteliğinde kabul etmek mümkündür (Küçük Durur 2011: 40).

Milliyetçi söylemin bir başka özelliği de *gündelik deneyimlere* ilişkin boyutudur. Milliyetçiliğin gündelik hayat boyutu dikkate alınmadan anlaşılamayacağına dikkat çeken Billig (2002: 16-20), *Banal Milliyetçilik* olarak adlandırdığı milliyetçilik yaklaşımında, millî pratiklerin ve sembollerin dolayısıyla milliyetçiliğin gündelik hayat düzeyinde yeniden üretildiğine işaret eder. Ona göre milliyetçiliğin söylem inşası, gündelik deneyimlerde normalleşen etnokültürel aidiyet biçimlerine ve bunlardan üretilen semboller toplamına bağlıdır. Millet kavramının sembolik kurgusu, öznenin alışkanlıklarından beslenir. Millî pratikler ve semboller gündelik hayatta alışkanlıklara dönüşerek davranış hâline gelmekte böylelikle millî şuuru desteklemektedir (Küçük Durur 2011: 44). Buna göre milliyetçiliğin simgesi “Bilinçli olarak ateşli bir tutkuyla sallanan bir bayrak değil, kamu binasının önünde fark edilmeden dalgalanan bayraktır.” (Billig 2002: 20). Milliyetçilik, bu doğal hatırlatma yoluyla varlığını sürdürebilecek, millî şuur dünyayı algılama şekline, millî kimlik de hayat tarzına dönüşecektir (Küçük Durur 2011: 44).

Milliyetçi söylemin inşasında en önemli unsurun millî kimlik olduğu söylenebilir. Milliyetçi söylemler, millî kimlik inşası üzerinden kurulup yeniden üretilir. Billig'in yaklaşımında rutin dil alışkanlıkları, bu açıdan önemlidir: “Millî kimlik tüm bu unutulmuş hatırlatıcıları kapsar, bu yüzden bir kimlik, ancak hayatın cisimleşmiş alışkanlıklarında bulunabilir, böylesi alışkanlıklar düşünmeye ve dil kullanımına ilişkin alışkanlıkları da içerir.” (Billig 2002: 18). Millet birliğinin “öteki” karşısında sürekli tehlike altında olduğuna dair inanış (Bauman 2010: 190), millî kimliğin milliyetçilik söylemiyle yeniden üretilmesinde çok önemlidir

bu yüzden millî kimlik, “biz, onlar, öteki” gibi basit kavramlarda gizlenen söylemlerde yer alır (Küçük Durur 2011: 41).

Millî kimlik, bir millete “ait olma” bilincini yerleştirmek amacıyla üretilen öznelardan birisidir. Milliyetçi söylem içerisinde “biz” tasavvuruna dayalı bir millî kimlik, “homojen bir kültüre, stereotipleştirilmiş kişilik özelliklerine, ortak geçmiş ve bu geçmişe ait kahramanlık anlatılarına, ortak bir coğrafya tahayyülüne, diğerlerinden farklılığı ve biricikliği vurgulayan her türlü mit ve sembole gönderme yaparak” inşa edilmektedir (Küçük Durur 2011: 45). Bu kurgunun devamlılığını, “öteki”nin varlığı sağlayacaktır.

Millî kimlik inşasının temel süreçlerinden biri, kimlik ile birbirini tamamlayan kolektif bellektir. Kolektif bellek, ortak bir kültür demek değildir ancak benzerliğin, güçlü bir toplumsal bağdaştırıcılık özelliği vardır (Calhaun 2012: 68). Bellek, millî kimliğin oluşumunu sağlarken, kimlik, kendini meşrulaştırmak için belleği sabit tutar. Ancak kolektif bellek ve millî kimlikler, iktidar tarafından kurulan söylemlere bağlı şekillendiği için milliyetçi söylemde tam bir sabitleme mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte milliyetçi söylemde kolektif belleği güçlü tutmak için anımsa(t)ma üzerinde özellikle durulur. Tarihe göndermelerde bulunarak kolektif bellek çerçevesinde geçmiş ve bugün arasında kurulan bağ ile millî kimliğin kurgulanması, bugüne dair olanı da meşrulaştırmaktadır (Küçük Durur 2011: 41).

Milliyetçi söylemde millî kimlik inşasının bir gereği de teritoryal sınırlardır. Millî kimlik, iyi tanımlanmış ülkelere/topraklara sahip, aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen siyasi bir topluluk gerektirir. Bu ülkeler herhangi bir toprak parçası değil, “tarihî bir toprak”, “yurt”, “halkın beşiği” olmalıdır. Yani millî kimlik kurgusunda “biz”in bilgilerinin ve kahramanlarının yaşadıkları, savaştıkları, ibadet ettikleri mekânlardır (Smith 2007: 25). Kutsallaştırılmış teritoryal sınırlar, milliyetçi söyleminin anlamını da kutsallaştırmaktadır (Tapan 2021: 44).

Milliyetçi söylemde millî kimliğin bir diğer gereği, birey ve toplum arasındaki kutsal bağıdır. Bu bağ, millet-devlet arasında sadakat ve kutsal bağlılık uyandıran, ortak mit ve sembollerin toplamıdır (Küçük Durur 2011: 44). Ortak mit ve semboller, milliyetçilik ile millete dair kavramların birbirine eklenmesini ve böylelikle milletin devamlılığını sağlarlar (Smith 2007: 127). Özellikle köken miti, millî kimliğin yeniden üretilmesinde oldukça önemlidir. Millî kimliğin ve bilincin sembollerle, mitlerle inşa ve yeniden üretim sürecinde ancak bir millet uğruna canını vermeye kutsal bir anlam yükleyen bir inanç, “ötekiler” karşısında “biz” olup bir milletin ortaya çıkışında başat bir rol oynayabilmektedir. “Belleksiz bir kimlik, mitsiz bir ortak amaç olamaz.” (Tapan 2021: 17).

Orhon Yazıtları'nı bu ölçütler doğrultusunda analiz etmeden önce Türk milliyetçiliğinin tarihî seyri içinde yazıtların önemine değinmek faydalı olacaktır. Türk milliyetçiliği, 19. yüzyılda bir fikir sistemi olarak ortaya çıktığı kabul edilse de Türklerde millet ve milliyetçilik bilincinin çok eski çağlardan beri var olduğunu söylemek mümkündür. Kafesoğlu (2017: 20), Dr. Hirth'den hareketle Çi-çi'nin nutkunu örnek göstererek milliyetçilik duygusunun tarihte ilk defa Türk toplumlarında görüldüğünü belirtir. Öksüz (2016: 293) de Orhon Yazıtları'na

işaret ederek moderniteden bin yıl önce Türklerde millî şuurun varlığından bahseder. Yazıtlarda tenkit edilerek vurgulanan şey, millî kültürün dejenarasyonudur. Bu kapsamda Orhon Yazıtları, Göktürkler döneminde Türk milliyetçiliğinin varlığını ortaya koyan bir belge teşkil etmektedir: “Orhun Yazıtları baştanbaşa millî şuur, demokrasi, insanlık duygusu ve egemenlik ideali ile dolu olup bu fikirlerin tarihinde misli olmayan bir eserdir.” (Thomsen 1935: 99).

II. Türk Kağanlığı da denilebilen dönemde (682-744) Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk adına dikilmiş olan yazıtlar, Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metinler olup (Ergin 2005: 9), bu metinlerden “Türlere ait dil, edebiyat, hayat tarzı, sosyal yapı, dünya algısı vb. konularda ‘ilk’ bilgileri edinmekteyiz.” (Akar 2020: 17). Zira Köl Tegin yazıtı sanatkârane üslubun, Bilge Kağan yazıtı hitabet türünün, Tonyukuk yazıtı ise hatırat türünün ilk örnekleridir (Ercilasun 2008: 131-133). Köl Tegin (KT), Bilge Kağan (BK) ve Tonyukuk (T) yazıtları büyük yazıtlar olarak bilinmekte, bunların yanında Ongi ve Küli Çor Yazıtları gibi küçük yazıtlar da bulunmaktadır (Tekin 1998: 10). Çalışmada sadece Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtları incelenmiştir. Ayrıca bu yazıtlar; gerek tarihî bilgi sunmaları, gerek dil bilimsel veriye sahip olmaları, gerekse bütünlük içinde olmaları yönlerinden kendinden sonraki döneme ait yazıtları -Uygur Kağanlığı’ndan (744-840) kalma Yenisey ve Kırgız yazıtlarını-gölgede bırakmıştır (Yıldırım 2017: 17).¹ Bununla birlikte 1893’te V. Thomsen tarafından okunan yazıtlar (Ercilasun 2008: 126) “Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası”, “Türk milliyetçiliğinin temel kitabı” (Ergin, 2005: 9) ve “savaş, diplomasi ve söylev metinleri” olarak nitelendirilmektedir (Akar 2022: 72). Göktürk hakanları, söylemlerinde Türkleri, dünyanın tek hâkim milleti olarak nitelendirmekte; sevgiyi-saygıyı övmekte; Türk yurdu, kutsal Ötüken toprağına hiçbir yabancıyı ayak basamayacağını belirtmektedir (Kafesoğlu 2017: 20-21). Ancak bu milliyetçiliğın ideolojik nitelikte olmadığı belirtilmelidir. Farklı etnisiteleri barındıran Türk devletlerinde Türkler, baskın unsurdur ama millî bir devlet yapısının varlığından söz edilememektedir.

3. Orhon Yazıtları’nda Milliyetçi Söylemin Fairclough’un Üç Boyutlu Çerçeve Yaklaşımı İle Analizi

Fairclough’a (1993: 146) göre ESA, toplumsal pratiklerin öğeleri arasında var olan diyalektik ilişkinin çözümüdür. Toplumsal pratikler içinde söylem üç şekilde gerçekleşir. Birincisi, pratikler içinde dili en yalın hâlde, ideolojik gibi örtük söylemlerin dışında, gündelik dil de diyebileceğimiz masumane dilsel ilişkisinde

¹ Tonyukuk Yazıtı’nı inceleyen Sprengling, şahaeser ve başyapıt olarak nitelendirdiği Tonyukuk Yazıtı’ndaki anlatım bütünlüğünü şu şekilde ifade eder: “İçinde devirlerin değiştiği bu büyük yaşam öyküsünün dönüm noktalarını oluşturan büyük olaylar ve başarılar doğal bir biçimde yerli yerine oturmaktadır. Sürecin bütünü, sonunda, temel başarıları bir kez daha toparlayan kısa ve özlü bir değerlendirmeye özetlenir.” (Sprengling 1986: 722).

kullanmaktadır. İkincisi, toplumsal aktörlerin kimliklerine göre şekillenen söylemdir. Sonuncusu ise kimlik kurgusunda söylemin etkinliğidir (Bal 2013: 345).

Fairclough'un üç boyutlu çerçeve yaklaşımı her söylem pratiğinde bulunan ve birbirini tamamlayan üç aşamadan oluşur: 1. Metnin (söylemin) incelenmesi, 2. Etkileşim (söylemin diğer söylemlerle etkileşimi ve yorumlama), 3. Bağlam analizi (söylemin içinde bulunduğu bağlam ve açıklama). Bu aşamalara göre Orhon Yazıtları'ndaki milliyetçi söylem şu şekilde analiz edilebilir:

3.1. Birinci Aşama: Metnin İncelenmesi (Tanımlama)

Söylemin dil boyutuna ilişkin tanımlama aşamasında, metinde kullanılan sözcük ve cümlelerin analizleriyle metnin tematik yapısına odaklanılarak üretenin ve metnin ideolojik boyutu hakkında bir kanıya varılmak hedeflenir (Fairclough 1995: 57). Tanımlama “sözcük bilgisi”, “dil bilgisi”, “anlam bütünlüğü” ve “metin yapısı” olarak dört ana kategoriye ayrılabilir (Fairclough 1992: 75). Araştırmacı çalışmanın amacı doğrultusunda bu kategorilere yönelik sorular belirler ve metni yorumlama şekliyle bağlantılı olarak metinde önemli gördüklerini analiz edebilir (Fairclough 2001: 92). Çalışma doğrultusunda tanımlama aşamasında belirlenen sorular şu şekildedir:

1. Sözcük bilgisi yönünden yazıtlarda milliyetçi söylem unsurlarına dair hangi metaforlar kullanılmıştır? Bu sözcükler ve kullanım sayıları nelerdir?
2. Dil bilgisi yönünden yazıtlarda özne kullanımları nasıldır?
4. Anlam bütünlüğü yönünden yazıtların söz dizimi yapısı nasıldır?
5. Sözcükler arasında milliyetçi söyleme dair anlamlı bir ilişki var mı? (Eş anlamlı, zıt anlamlı, ikilemeler, koşutluk.)
6. Kolektif bellek için ne tür etkileşim yöntemleri kullanılmıştır? (Anımsatmalar, tarihe göndermeler yapılmış mı?)
7. Teritoryal sınırlar için kullanılan sözcükler nasıl anlamlandırılmıştır?
8. Birey-devlet arasındaki kutsal bağ inşasında ne tür etkileşimsel yöntemler kullanılmıştır? Hegemonik söylemlere başvurulmuş mu?

Orhon Yazıtları'nın çözümlenmesi ve okunması konusunda ülkemizde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.² Bu çalışmanın oluşmasında -çalışmaya konu olan yazıtların sözcük ve cümlelerinin taranmasında- (milliyetçi söylemle ilgililerin tespiti, sayılarının saptanması, kullanımları ve alıntılanmasında) asıl kaynak olarak *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)* adlı çalışmadan (Aydmn 2021) istifade edilmiştir. Buna göre yazıtlardaki sözcüklerden

² *Eski Türk Yazıtları* (Orkun 2019), *Orhun Abideleri* (Ergin 2005), *Orhon Yazıtları* (Tekin 2005).

Tonyukuk Yazıtı özelinde; bu yazıtta dair farklı yaklaşımların literatür bilgisine, yazıtın söz varlığının yorumlarına ulaşmak için *Die Tonuquq-Inschrift* adlı çalışmaya (Rybatzki 1997) başvurulabilir.

hareketle milliyetçi söylemle ilişkilendirilebilecek sözcükler ile kullanım sayıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Orhon Yazıtları'nda Milliyetçi Söylemde Karşılık Bulan Kavramlar ve Kullanım Sayıları

Milliyetçi Söylem Unsurları	Kullanılan Sözcükler	Köl Tegin Yazıtı	Bilge Kağan Yazıtı	Tonyukuk Yazıtı
Biz Unsuru	<i>türük</i> “Türk/Türkler.”	1	2	1
	<i>türük atı</i> “Türk adı, unvanı/unvanları.”	1	1	-
	<i>türük bodun/bodunug atı küsi</i> “Türk halkının adı sanı.”	2	2	-
	<i>türük bilge kagan</i> “Bilge Kağan'ın kağanlık unvanı.”	2	7	3
	<i>türük böğü kagan</i> “Türk Böğü Kağan.”	-	-	1
	<i>türük kagan</i> “Türk kağanı.”	1	1	2
	<i>uğuşum</i> “Soyum.”	1	2	-
	<i>türük bodun</i> “Türk halkı.”	19	28	13
	<i>türüküm, türükümüz, türük bodunum, türüküm bodunum, bodunum, bodunumuz</i> “Biz, Türk halkım, Türklere tabi halk, halkım, halkımız.”	5	10	-
	<i>türük begler/begleri</i> “Türk beyleri.”	6	9	-
	<i>türük törösi, türük bodunıñ törösi, törömüz</i> “Türk yasası, Türk halkının yasası, yasamız/yasalarımız.”	3	2	-
	<i>türük idok yeri</i> “Türk kutsal yeri.”	1	1	-
	<i>türük bodunıñ eli</i> “Türk halkının ülkesi.”	1	1	-
	Toplam		129	
Öteki Unsuru	<i>Yağı, yaraklıg, süñüklüg</i> “Düşman, silahlı (düşman).”	16	14	6
	<i>tawgaç, tawgaçğı</i> “Çin/Çinliler, Çin'e gönül vermiş kişiler.”	17	17	13
	Diğer	74	86	35
	Toplam		278	
Teritoryal Unsurlar	<i>ötüken</i> “Ötüken.”	6	6	3
	<i>türük teyrisi</i> “Türk (ebedi) göğü.”	1	2	-
	<i>yer suw</i>	3	7	-

	“Vatan, toprak.”			
	<i>ël, yurt</i> “Ülke, yurt.”	23	2	6
	Toplam	59		
Tarihî Bellek Unsurları	<i>süle-, süñüş-, süñüş</i> “Sefer etmek, savaşmak, savaş.”	35	52	11
	<i>alkın-</i> “Mahvolmak, yok olmak.”	1	1	1
	<i>agıt-</i> “Düşmanı püskürtmek.”	1	1	-
	<i>yañıl-</i> “Yanılmak, hata yapmak.”	6	6	1
	<i>kaganla-, kagansıra-, kagansırat-</i> “Kağanlı duruma getirmek, kağanını kaybetmek, kağanını elinden almak.”	4	4	-
	<i>kazgan-</i> “Kazanmak.”	7	15	2
	<i>ökün-</i> “Pişman olmak.”	2	2	-
	Toplam	152		
Mit ve Semboller	<i>teñri, teñriteg</i> “Gök, gökyüzü, aziz, kutlu, hazretleri.”	17	28	7
	<i>kut</i> “Talih, baht.”	3	4	-
	<i>umay</i> “Umay.”	1	-	1
	<i>ıdok</i> “Kutsal.”	4	6	-
	<i>uç-</i> “Sonsuzluğa uçmak, ölmek.”	4	5	-
	Toplam	80		

Tablodan hareketle Orhon Yazıtları'nda milliyetçi söylem içerisinde kurgulanan millî kimlik bileşenleri ile ilişkilendirilebilecek sözcüklerin ve özellikle iyelik eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Yazıtlarda oldukça işlek bir şekilde kullanılan, anlatımda kısalığı sağlayan, “gönderim”³ ve “gönderim değeri” amacı taşıyan iyelik ekleri, metin çözücüye, tamlayanın bir ada bağlanmasıyla metinlerdeki eski bilgileri tekrara düşmeden hatırlatmakta ve bu eski bilgileri pekiştirme imkânı vermektedir (Uzun 1995: 50-51). Kullanım sayılarına göre “biz” kurgusunun “Türk” metaforu, “öteki” kurgusunun ise “Çin” ve “diğer” metaforu üzerinden inşa edildiğini söylemek mümkündür. “Biz” metaforuna, iyelik belirten ama Göktürlere ait olmayan ifade(ler) dâhil edilmemiştir: *Türgeş kağanı şöyle demiş: “Benim halkım orada.” demiş.* (T1, D4). “Öteki Unsuru” bölümünün “diğer” başlığına Göktürklerin siyasal ilişkilerde buldukları unsurlar ve yerler alınmıştır: *Altı Sir* “Altı Sirlere”, *Az* “Azlar”, *Basmıl* “Basmıllar”, *Bükli Kagan/Bükli Çöllüg Él* “Kore (?) Kağanı, Kore (?)”, *Çaça* “kişi adı”, *Ediz/Éki ediz* “Edizler”, *İzgil* “İzgiller”, *Karlok* “Karluklar”, *Kerekülüg*

³ “Bir dilsel ögenin; önündeki, arkasındaki veya metin dışındaki başka bir dilsel ögeye veya varlığa atıfta bulunmasıdır.” (Gürğün 2021: 86).

“Kerekülükler”, *Kırgız* “Kırgızlar”, *Kitañ* “Kitanlılar”, *Koşu Totok* “kişi adı”, *Kurıkan/Üç kurıkan* “Kurıkanlar”, *Oguz/Tokuz Oguz/Üç Oguz* “Oğuzlar”, *On Ok* “On Oklar”, *Ong Totog Yurçı* “kişi adı”, *Par* “İran”, *Purum* “Doğu Roma”, *Sogdak/Sogud* “Soğdlular”, *Taıut* “Tangut ülkesi”, *Tarduş* “Tarduşlar”, *Tatar/Otuz Tatar* “Tatarlar”, *Tatawı* “Tatavılar”, *Tokuz Ersin* “Toharların yaşadığı Kardeşir (?)”, *Toıra* “Tonralar”, *Tölis* “Tölisler”, *Töpöt* “Tibet”, *Türgüş* “Türgeşler”, *Ulug Êrkin* “kişi adı”, *Uygur* “Uygurlar” ve *Yer Bayırku/Yer Bayırku Yeri* “Bayırkuların yaşadığı yer”.

Yazıtlarda “biz ve öteki” kurguları için açıkça “biz” ve “onlar” zamirleri kullanılmakla beraber daha çok gizli özne kullanıldığı ve cümlelerin etken yapıda olduğu görülmektedir:

Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi. Gök ve yer karıştığı için düşman oldular. (KT, K4).

Yirmi altı yaşında Çik halkı Kırgızlarla düşman oldu. Kem (Yenisey) Irmağı’ nı geçerek Çiklere doğru sefer ettim. Örlen’ de savaştım. (BK, D26).

“Yaya olanlar kötü durumdalar.” diyerek ele geçirmeye geldiler. Ordusunun yarısı evi barkı yağmalamaya, (diğer) yarısı da savaşmaya gelmişti. Biz az idik, kötü (durumda) idik. (BK, D32).

“Çinliler güney tarafından saldırın, Kitanlılar doğu taraftan saldırın, ben kuzey taraftan saldırayım.” (T, G4).

Dil ve söz dizimi açısından yazıtlara bakıldığında yazıtların Köktürk alfabesi ile üretildiği zikredilmelidir. Bu hususta Köktürk alfabesi tartışmalarına değinmek yerinde olacaktır. “Köktürk alfabesi, Köktürk yazısı” gibi kullanımlar bazen yanlış anlamalara yol açmakta ve bu alfabeyle yazılmış bütün metinler sadece Köktürklerden kalmış sayılmaktadır. Oysa Köktürk harfli metinler sadece Köktürklerden kalmış değildir. Bulgar Türklerinden, Avarlardan, Uygurlardan, Kırgızlardan, Türgişlerden, Oğuzlardan, Peçeneklerden ve Kıpçak-Kumanlardan da Köktürk harfli yazıtlar kalmıştır.” (Ercilasun 2008: 134). “Köktürk yazıtlarının dili incelendiğinde, taşa yazılmış olan, yalnızca birtakım savaşların anlatıldığı, halka öğütlerin verildiği bu metinlerde, konuların kısıtlı oluşuna ve taşa yazılmaktan ileri gelen kısa ve eksilteli anlatımına karşın, o dönemdeki Türkçenin somut kavramlar gibi, soyut kavramlar açısından da zenginliği ve işlenmiş, gelişmiş bir dil olduğu ortaya çıkmaktadır.” (Aksan 2014: 48). Anlatıların “başlangıç noktası olarak önceki atalarının tecrübeleri, sonrasında Köl Tegin ve Bilge Kağan’ın iktidar oldukları dönemdeki yaşadıkları ve en son gelinen durumda Türk milletinin durumu” şeklinde kronolojik olmayıp kesik kesik olsa da bir bütünlük içerisinde seyrettiği görülmektedir (Büyükkarcı 2021: 180).

İnsanoğlunun üzerine atalarım, dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan tahta oturmuş. Tahta oturup Türk halkının ülkesini (ve) yasalarını tutuvermiş, düzenleyivermişler. (KT, D1).

Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, annem hatunu yükselten (ebedî) gök, yurdu veren (ebedî) gök, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni o (ebedî) gök tahta oturttu elbette. (KT, D25-26).

Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar oradaki tabii halklar bana bağlıdır. Bu kadar halk <...> hepsini düzene soktum. (KT, G2-3).

Orhon Yazıtları'nda milliyetçi söylemle doğrudan ilişik olmayan ancak olay ve konuların aktarılması, halka seslenilmesi sırasında söylemi güçlü ve etkin kılmak amacıyla değişik yinelemelere başvurulduğu ve bunlarla kimi atasözlerinde, deyimlerde, çeşitli kalıplaşmalarda rastlanan etkileyici ve kalıcı anlatım yollarına önem verildiği görülmektedir⁴ (Aksan 1994: 9). Bu yazıtlarda kalıplaşmış söz varlığının ilk ürünleri Köl Tegin Yazıtı'nda geçmektedir (Akar 2022: 70). Kullanım örneklerinden bazıları aşağıda verilmiştir.

Türk beyleri, halkı öylece düşünün, öylece bilin. Oğuz halkı <...> göndermeyeyim diyerek sefer ettim, *evini barkını* yıktım. (BK, D34-35)-İkileme; “öteki” ve kahramanlık anlatısı.

Beyleri (ve) halkı (arasında) kargaşa olduğu için, Çin halkı *hilekâr (ve) sahtekâr* olduğu için, aldatıcı olduğu için... (BK, D6)-İkileme; “öteki” anlatısı.

Kök Öng (Ongi) Irmağı'nı (bata çıka) *aşıp orduyu yürütüp geceli gündüzlü yedi gün boyunca susuz olarak geçtim*. (BK, GD)-İkileme; kahramanlık anlatısı.

Türk halkı! *Yurduunu (ve) yasalarını* kim bozabilirdi? (BK, D19)-İkileme; anımsatma anlatısı.

Yukarıda *mavi gök*, [aşağıda *yağız yer* yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.] (BK, D2)-Koşutluk; mit ve sembollere başvurma.

Çin halkının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş. *Tatlı sözle, yumuşak ipeklerle* kandırıp uzaktaki halkları öylece (kendine) yaklaştırmış. (BK, K4)-Koşutluk; “öteki” anlatısı

(Ebedî) Gök lütfettiği için *yurdu olanı yurtsuz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tabii kılmış. Asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş*. (BK, D13)-Koşutluk; kahramanlık anlatısı.

Altay (ormanlı) *Dağları'nın yolu olmayan yerlerini aştık, İrtiş Irmağı'nın geçilemeyecek yerlerini geçtik*. (T, K11)-Koşutluk; kahramanlık anlatısı.

(Ey) Türk halkı sen toksun. *Açlık (ve) tokluğu düşünmezsin*.⁵ (KT, G8)-Atasözü; mit ve sembollere başvurma.

*Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse semiz boğa mı, zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş*⁶ diyerek öylece düşündüm. (T1, B5-6)-Atasözü; anımsatma anlatısı.

⁴ Bu yazıtlardaki söz varlığına ve deyimlere ulaşmak için *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*'ne (Şirin 2020) ve *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*'na (Şen 2017) başvurulabilir.

⁵ Tekin'e (1998: 20) göre bu ifade “Aç doyacağını düşünmez, tok acıkacağını düşünmez.” atasözü üzerine kurulmuştur.

⁶ Tekin'e (1998: 20) göre bu ifade “imiş”, “ermiş” sözleri ile bittiği için yine bir atasözüdür.

Dört taraf hep düşmanmış. Ordu sevk ederek dört taraftaki halkları hep ele geçirmiş, tabi etmiş. *Mağrurlara baş eğdirmiş, asilere diz çöktürmüş.* (KT, D1)-Deyim; kahramanlık anlatısı.

Babamızın (ve) amcamızın elde ettiği halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturdum. Kardeşim Köl Tegin ile birlikte öle yite elde ettim. Öylece elde edip *birleşik halkları ateş (ve) su gibi (birbirine) düşman etmedim.* (BK, D21-22)-Deyim; hegemonik söylem.

(Ebedî) Gök güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş. (BK, D11)-Benzetme; kahramanlık anlatısı, mit ve sembollere başvurma.

Metin analizi sonucuna göre yazıtlarda milliyetçi söylemi güçlü kılmak kullanılan sanatların, genel olarak kolektif bellek için kahramanlık ve “öteki” anlatılarında yer aldığı görülmektedir. Teritoryal sınırlar açısından bakıldığında vatan kavramı, “Ötüken” metaforu üzerinden kurgulanmıştır. Ana yurt olarak görülen *Ötüken*⁷, Türk milletinin varlığını sürdürebileceği en güvenli yerdir ve terk edilmesi durumunda millet bekasının sona ereceği anlamı yüklenmiştir:

Türk kağanı Ötüken (ormanlı) Dağları’nda oturursa ülkede sıkıntı olmaz. (BK, K2).

Türk (ve) Oğuz beyleri, halkı dinleyin: Üstte gök çökmezse aşağıda yer delinmezse Türk halkı! Yurdunu ve yasalarını kim bozabilirdi? ... (Ey) Kutsal Ötüken (ormanlı) Dağları’nın halkı! (Buraları) Bırakıp gittin. (BK, D18-19).

Türk kağanı Ötüken (ormanlı) Dağları’nda oturursa ülkede sıkıntı olmaz. Doğuda Şandong Ovası’na kadar sefer ettim. Büyük Okyanus’a ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine’e kadar sefer ettim. Tibet’e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci Irmağı’nı (Sirderya’yı) geçip Demir Kapı’ya kadar sefer ettim. Kuzeyde Yer Bayırku topraklarına kadar sefer ettim. Bunca yere kadar asker sevk ettim. Ötüken (ormanlı) Dağları’ndan daha iyisi asla yok imiş. Yurt tutacak yer Ötüken (ormanlı) Dağları imiş. (BK, K2-3).

Bilmez (cahil) kişi o sözü alıp yakınlaştığında çok sayıda kişi öldünüz. O yerlere gidersen Türk halkı öleceksin. Ötüken topraklarında oturup kervanlar gönderirsen hiç sıkıntın olmaz. Ötüken (ormanlı) Dağları’nda oturursan ebedî yurt tutup oturacaksın. (BK, K6).

Metin analizinde belirlenen birey-devlet ilişkisine değinilecek olursa kağanlar tarafından hegemonik söylemlerle inşa edilen bir ilişkiden söz edilebilir. Kağanlar, Tanrı kaynaklı kutsal erklere sahip olduklarını ancak halkından kopmayıp bu erki milletinin iyiliği için kullandıklarını ifade etmektedir.

⁷ Türklerde dağ kültürü, inanç sembolleri içinde önemli bir yer taşır. Dağlar, Tanrıların yolu ve ata ruhlarının mekânı olarak tasavvur edilmiştir (Beydilli 2004: 147). Her boy kendi mensubunu besleyen zati “Altay”ına (yüksek dağ) sahiptir (Gumilev 2003: 108). Altaylar yurdu sembolize ederler, yurdun koruyucularıdır (Beydilli 2004: 147). Köktürklerde dağ kültürü ile karşılık bulan yer Ötüken Dağı’dır. Ötüken Dağı’nın batısında yer alan “Po-t.eug-ning-li” yani “Bodin İli” ülkenin koruyucu ruhu olarak görülmüştür (Gumilev 2003: 103).

Hegemonik söylemlerin, Türk milletinin yokluktan varlığa geçiş anlatılarında retorik kullanımla yer aldığı görülmektedir:

Yoksul halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım. Hiç bu sözümde yalan var mı? (KT, G10; BK, K7-8).

Türk beyleri (ve) halkı bunu dinleyin: Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağımızı buraya kazıdım (yazdım), yanılıp öleceğinizi de buraya kazıdım (yazdım). Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa kazıdım (yazdım). Ona bakarak anlayın. Şimdiki Türk halkı (ve) beyleri, bu zamandaki (hâlihazırdaki) itaatkâr beyler, sizler mi yanılacaksınız? (KT, G10-11).

... Dağınık hâldeki Türkler öylece yaşıyorlarmış. Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş. Komutanları da bilge imiş elbette. Beyleri de halkı da doğru imiş. Onun için ülkeyi öylece sahiplenmişler elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları düzenlemişler. (KT, D3).

3.2. İkinci Aşama: Etkileşim (Yorumlama)

Etkileşim aşamasında “Metin nasıl üretilmiş, dağıtılmış ve tüketilmiş?”, “Metnin üretilme amacı nedir?” gibi sorulardan hareketle metnin, okuyanlar tarafından nasıl yorumlandığı ortaya çıkartılmak amaçlanır (Fairclough 1992: 78). Metin analizi ve toplumsal pratik aşamaları arasında köprü vazifesi gören etkileşimde, söylemin pratik boyutuyla yani metnin üretim-dağıtım-tüketim süreçlerine odaklanılır. Bu süreçlerin analizinde metnin incelenmesi ve bağlam analizi aşamalarından faydalanılır. Çünkü etkileşimde toplum, kurum ve durum bağlamıyla yakından alakalı birçok bileşen mevcuttur. “Toplum düzeni, kurumsal ortamını, kurum ortamı ise durum ortamını belirler.” (Fairclough 2001: 122). Bu belirleme sürecinde bağlamın niteliğini ortaya çıkaran dört sorudan hareket edilir: “Ne oluyor?, Olaya kimler dâhil olmuştur?, Bunlar arasında ne tür bir ilişki kurulmuştur? ve Dilin rolü nedir?” Bu sorulara net bir cevap verilebiliyorsa metni üretenler ile yorumlayıcılar arasında normatif ve sorunsuz aksi söz konusu ise yaratıcı ve sorunlu bir ilişki mevcuttur (Fairclough 2001: 137). Yazıtlarda ilgili sorulara şu şekilde yanıt aramak mümkündür:

Orhon Yazıtları, Hunlar tarafından kurulup, değişen boylar yönetiminde devam eden Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun 6-8. yüzyıllar arasında hüküm süren Göktürkler devrinden kalma kitabelerdir (Ergin 2005: 10). Yazıtlar, Göktürkler döneminde yönetimde söz sahibi kişiler tarafından milletin birlik ve bekasını sağlama amacı taşıyan milliyetçi söylemlerle oluşturulmuş üretimlerdir. Üretimin içeriğini dönemin sorunları, millî şuur ve millî kimlik inşası oluşturmaktadır. Milliyetçi söylemin toplumsal yaşamdaki güç/iktidar ilişkileri içerisinde kurulan söylemlere bağlı olarak yeniden üretilmeleri, Orhon Yazıtları için de geçerlidir. Yazıtların birçok kısmında millete ve devlet adamlarına hitaplar vardır. Tavsiyeler ve uyarılar içeren hitaplar, bazen edebî sanatlarla güzel bir nutuk niteliğinde bazen de sade söylemlerle verilmiştir. Olaya dâhil olanlar iktidar tarafından, söylemler içerisinde öznelere dönüştürülmektedir. Dilin rolü açısından yazıtlarda Türklere özgü bir dil kullanılması, milliyetçi söylemin “biz”e dair olandan üretilmiş olduğunu göstermektedir. Bağlam analizi için belirtilen soruların cevaplarına Orhon Yazıtları'nda net bir şekilde ulaşılabilmektedir.

Dolayısıyla metin üreticileri ile yorumlayıcılar arasında normatif ve sorunsuz bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir.

Söylemde bağlamın niteliğinden sonra yorumlama aşaması başlar. Fairclough'a (2001:134) göre yorumlama hem yorumlayıcının zihninde yer alan arka plan varsayımlarına hem metinler arası bağlama dayanarak gerçekleştirilir. Orhon Yazıtları'nın içeriği, üslubu ve dili itibarıyla metinler arası bağlama dayanacak bilinen arka plan metinleri yoktur. Yazıtlardaki önceki Türk devletlerinin yok oluşlarına dair anlatıların, yorumlayıcının zihninde yer alan arka plan varsayımlarını oluşturduğu söylenebilir. Özellikle 630-681 yılları arasında Göktürklerin bağımsızlıklarını kaybedişleri, milletin ders çıkarması için yazıtlarda detaylı bir şekilde işlenmiştir. Devletlerin yıkılışında görülen sebepler olarak başarılı kağanlardan sonra tahta geçen kağanlar, milletin vazifelerini yerine getirmemesi ve "Çinlilerin kurnaz siyasetidir." (Taşağıl 2012: 68). Göktürkler dönemine ait tarih, dil, devlet ve yönetim anlayışı, kültür ve toplumsal yaşama dair bilgiler sunan yazıtlardaki ana tema Türk milletinin bekası, millî kimliktir: "Bir kavmi bir millet yapabilecek eser"dir (Ergin 2005: 9).

3.3. Üçüncü Aşama: Bağlam Analizi (Açıklama)

Bağlam analizinde "Egemen yapının ürettiği bilgi sistemi ve inançlar nelerdir?", "Söylemsel yapılar toplumsal ilişki ve yapıları nasıl etkilemektedir?" sorularından hareketle söylemlerin ideolojik ve kültürel yapıyla bağlantısını ortaya çıkarmak amaçlanır (Fairclough, 1992: 237-238). Bu kapsamda bağlam analizinde söylemlerde verilmek istenen mesajlar, söylemi üretenin ideolojik yönü, sosyal bir çözümlemeyle açıklanmaya çalışılır (Fairclough 1995: 98). Söylemlerin üretildiği dönemin sosyal yapısına bakıldığında zaman zaman ötekinin boyunduruğu altına girmiş bir milletin bekasının ve birliğinin nasıl korunacağı söz konusudur. Yönetime geçen kağanlar, milliyetçi bir tutumla toplum içinde millî şuur ve millî kimlik oluşturma gayretindedir. Millî kimliğin unsurları, milliyetçi söylem içerisinde "Türk" kavramı üzerinden iktidar tarafından kurgulanıp üretilmiştir. Yazıtlarda verilmek istenen mesaj, "öteki"ne karşı Türk milletinin kendi öz değerlerine sahip çıkarak varlığını ve birliğini koruması gerektiğidir. Bununla birlikte Fairclough (1995: 101), son aşamada söylemlerin ideolojik ve kültürel boyutuyla ilişkilendirmede Althusser ve Gramsci'nin hegemonya kavramından faydalanır. Buna göre egemen güçler, toplumda sadece baskı kullanarak değil, toplumun rızasına dayalı entelektüel hâkimiyete de sahiptirler. Hegemonya kavramına dayalı bu hâkimiyet söylemlerin oluşumunda da oldukça etkilidir. Zira topluma dair pratiklerin çözümlenmesi söylemin üretildiği iktidar ilişkileri içinde gerçekleşmektedir (Jorgensen ve Phillips 2002: 75). Bu açıdan bakıldığında yazıtlarda kağanlar, iktidar güçlerinin Tanrı'dan geldiğini vurgulasa da halktan kopmadıklarını, millete yaptıkları iyilikleri, devlet yönetimini bilge kişilerce paylaşarak yasalara bağlı olduklarını ve halkın rıza gösterdiğini belirtirler. Önceki kağanların yönetimlerini eleştirirken kendi yönetimlerinde milletin zenginliğe kavuştuğunu vurgulayarak halkın, kendi yönetimlerinden memnun olmaları gerektiğini söylerler.

4. Sonuç

Çalışmada Orhon Yazıtları içerdiği milliyetçi tema bakımından incelenmiştir. Çalışmanın amacı yazıtlardaki milliyetçi ideolojinin, milliyetçi söylemle üretildiğini ortaya koymaktır. Çalışmanın teorik dayanağını Foucault'nun söylemlerin, iktidar/güç kavramlarından bağımsız ele alınamayacağını belirten episteme dayalı söylem kuramı oluşturmaktadır. Çalışmada yöntem olarak “Her söylemde anlatılmak istenen bir düşünce, bir mesaj, bir ideoloji saklıdır.” ifadesinden hareketle ideoloji yüklü olduğu varsayılan söylemlerdeki örtük ideolojiyi açığa çıkarmak için eleştirel söylem analizi seçilmiştir. Bu kapsamda evvela yazıtlardaki milliyetçi temaları tespit etmek amacıyla okuma yapılmıştır. Tespit edilen milliyetçi söylemler ideoloji, iktidar/güç bağlamında olayları ve metinleri analiz etmeyi amaçlayan dil bilimci Fairclough'un geliştirdiği üç boyutlu çerçeve yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Fairclough'un üç boyutlu çerçeve yaklaşımı, metinlerin ideoloji tarafından nasıl biçimlendirildiğini, söylemlerin toplumsal kimlik, inanç ve bilgi oluşumunda etkilerini ortaya çıkarmak için üç aşamalı bir yöntem içerir: metnin incelenmesi, etkileşim ve bağlam analizi. Birinci aşamada metnin dilsel boyutundan hareketle söylemi üretenin ve metnin ideolojik boyutu ortaya çıkarılmak amaçlanır. Çalışmada ilk analiz Orhon Yazıtları'ndaki milliyetçi söylem unsurlarını içeren sözcükler ve cümleler üzerine yapılmıştır. Milliyetçi söylem “biz” ve “öteki” unsuru üzerine inşa edilmiş ve millî kimlik oluşturma amacı güden bileşenleri barındırmaktadır. Analize göre - Türk sözcüğünün ilk kez kullanıldığı yazılı Türkçe metinler olduğu da hatırlatılarak- yazıtlardaki milliyetçi söylem için en çok kullanılan sözcüğün “Türk” olduğu söylenebilir. “Türk” sözcüğü, sadece “biz” tasavvurunun kurgulanışında değil, önceki devletler ya da eleştirilen beylikler için de kullanılmıştır. Hatta Danişmend'e (1976: 25) göre “Göktürklerde insan demek, Türk demektir. Türklük, menşe itibariyle hilkat devirlerine dayanan bir tabiat unsurudur. Bu unsurun dört cihetteki hududu *kop yagı* ‘hep düşman’ ile çevrilmiştir. Bu surette düşmanlar insanlık, yani Türklük hududu haricinde bırakılmış demektir.” “Öteki” kurgusunun yine kullanımlarına göre “düşman” ve “Çin” sözcükleri üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Milliyetçi söylem bileşenlerinden teritoryal sınırlar için “Ötüken” sözcüğü belirtilmiş, Türklerin anavatanı olarak nitelendirilmiş ve terk edildiği zaman milletin yok olacağı anlamı atfedilmiştir. Bununla birlikte geçmişteki hataların ve kaybedilen bağımsızlıkların “unutma” sözcüğü kullanılarak kolektif bellek için anımsatıldığı, kazanılan savaşlar ile kahramanlık anlatılarına yer verildiği, Tanrı kaynaklı kutsal bir iktidarın varlığı ve son olarak kağanların ve ailelerinin mit olarak kabul edilebilecek özelliklerle kutsandığı görülmektedir. Zira “Gök ve Yer, göğün en yüksek katında oturan ve kutsal Gök anlamında Tengri denen yüce bir yaratığa itaat ederdi.” (Grousset 2022: 115). Cümle analizlerine bakıldığında Orhon Yazıtları'nın hitabet tarzında oluşturulan metinler olduğu görülmektedir. Metin üreticilerinin seslendiği kitleye karşı tavsiyeleri ve uyarılarında anlatımı güçlendirmek için ikilemeler, koşutluklar, benzetmeler, atasözleri ve deyimlere başvurduğu, özellikle “öteki” varlığı ile ilgili cümlelerde emir kipleri kullanıldıkları görülmektedir.

Analizin ikinci aşaması etkileşimde, metnin nasıl üretildiği ve metni okuyanlar tarafından nasıl yorumlandığı ortaya çıkartılmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda yazıtların Göktürkler döneminde yönetimde söz sahibi kişiler tarafından milletin birlik ve bekasını sağlama amacı taşıyan milliyetçi söylemle oluşturulmuş üretimler olduğu, üretimin içeriği ise dönemin sorunları ve millî şuur-millî kimlik inşası oluşturduğu söylenebilir.

Son aşamada ise söylemlerde verilmek istenen mesajlar, söylemi üretenin ideolojik yönü sosyal bir çözümlemeyle açıklanmaya çalışılır. Orhon Yazıtları, Çinlilerin egemenliğine girerek yıkılan ardından tekrar güçlenerek kurulan bir Türk devletinin varlık mücadelesini anlatmaktadır. Kağanlar, milliyetçi bir tutumla toplum içinde millî şuur-millî kimlik oluşturma gayretindedir. Yazıtlarda verilmek istenen mesaj “öteki”ne karşı Türk milletinin “öz değerler”ine sahip çıkarak varlığını ve birliğini koruması gerektiğidir.

Söylemlerin ideolojik boyutunu ortaya çıkarmayı amaçlayan üç boyutlu çerçeve yaklaşımı ile yapılan analiz sonuçlarına göre çalışmanın amacı kapsamında Orhon Yazıtları’nın milliyetçi bir tema ve milliyetçi söylemler barındırdığı, millî kimlik bileşenlerinin varlığından hareketle Göktürkler döneminde toplum içerisinde bir millî kimlik inşası amacı taşıdığını söylemek mümkündür. İnşa edilmek istenen millî kimliğin temel unsuru “Türk” kavramıdır. Çalışma, milliyetçi söylem içerisinde Türk millî kimliği oluşturma amacı ile üretilen Orhon Yazıtları’nın, Göktürkler döneminde Türk milliyetçiliği düşüncesinin ilk izlerini taşıyan belge olma özelliğini desteklemektedir.

5. Kaynakça

- AKAR, Ali (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken.
- AKAR, Ali (2022). *Kül Tigin Yazıtı*. İstanbul: Ötüken.
- AKSAN, Doğan (1994). “Göktürk Yazıtlarında Söz Sanatları Güçlü Anlatım Yolları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-38* (1990) , 1-12.
- AKSAN, Doğan (2014). *En Eski Türkçenin İzlerinde (Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler)*. İstanbul: Bilgi.
- ANDERSON, Benedict (2001). “Milliyetçiliği Anlamaya Giriş”. *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik* (Edt. Mustafa Armağan). İstanbul: Şehir, 11-31.
- ANDERSON, Benedict (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis.
- AYDIN, Erhan (2021). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- BAL, Hüseyin (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*. Isparta: Fakülte.
- BALIBAR, Etienne (2007). “İrk ve Milliyetçilik”, *İrk Ulus Sınıf* (Çev. N. Ökten) (Edt. Etienne Balibar; Immanuel Wallerstein). İstanbul: Metis, 61-111.
- BAUMAN, Zygmunt (2010). *Sosyolojik Düşünmek* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- BEYDİLLİ, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap.
- BILLIG, Michael (2002). *Banal Milliyetçilik* (Çev. C. Şişkolar). İstanbul: Gelenek.
- BİRCAN, Ufuk (2016). “Michel Foucault’da Dil ve Söylem”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14/28: 85-106.

- BÜYÜKKANTARCIÖĞLU, S. Nalan (2012). "Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi". *Haberi Eleştirmek* (Edt. Ömer Özer). Konya: Literatürk.
- BÜYÜKKARCI, Orhun (2021). "Orhun Yazıtlarına Göstergebilimsel Bir Yaklaşım". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, 174-196. doi: 10.24186/vakanuvis.1014990. (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- CALHOUN, Craig (2012). *Milliyetçilik* (Çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ÇELİK, Hilal; EKŞİ, Halil (2008). "Söylem Analizi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27/1: 99-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruabed/issue/365/2517> (Erişim Tarihi: 18.01.2023).
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1976). *Türklük Meseleleri*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- DEMİREL, Zafer (2019). *1915 Olaylarının 100. Yılında Türkiye ve Ermenistan Resmî Söylemlerinin Eleştirel Çözümlemesi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- DEVİRAN, Yusuf (2010). *Haber Söylem İdeoloji*. İstanbul: Başlık Yayın.
- DOYURAN, Levent (2018). "Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde)". *Erciyes İletişim Dergisi*, 5/4: 301-323. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516394> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- EAGLETON, Terry (2015). *İdeoloji* (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı.
- ERCİLASON, Ahmet Bican (2008). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- ERGIN, Muharrem (2005). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- FAIRCLOUGH, Norman; WODAK, Ruth (1997). "Critical Discourse Analysis". *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* (Edt. T. A. van Dijk). London: Sage, 258-284.
- FAIRCLOUGH, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- FAIRCLOUGH, Norman (1993). "Critical Discourse Analysis and The Marketization of Public Discourse: the universities". *Discourse and Society*, 4/2: 133-168. <https://www.jstor.org/stable/42888773> (Erişim Tarihi: 12.01.2023).
- FAIRCLOUGH, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis: the critical study of language*. London: Longman Group.
- FAIRCLOUGH, Norman (2001). *Language and Power (2nd edition)*, London: Longman.
- FOUCAULT, Michel (1987). *Söylemin Düzeni* (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Hil.
- FOUCAULT, Michel (1993). *Ders Özelleri 1970-1982* (Çev. S. Hilav), İstanbul: YKY.
- FOUCAULT, Michel (2019). *Bilginin Arkeolojisi* (Çev. V. Urhan). İstanbul: Ayrıntı.
- FOWLER, Roger vd. (1979). *Language and Control*. Londra: Routledge.
- GROUSSET, Rene (2022). *Bozkır İmparatorluğu Attila Cengiz Timur* (Çev. M. Reşat Uzmen). İstanbul: Ötügen.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç (2003). *Eski Türkler* (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge.
- GÜRGÜN, Hasan (2021). *Göktürk Yazısıyla Oluşturulmuş Uyгур Kağanlığı Yazıtlarının Metin Dil Bilimsel İncelenmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HALL, Stuart (1977). "Culture, the Media and the 'Ideological Effect'". *Mass Communications and Society* (Edt. Curran, J.). Londra: Edward Arnold, 315-348.
- JORGENSEN, Marianne; PHILLIPS, Louise (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2017). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Ötügen.
- KARADUMAN, Sibel (2017). "Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif". *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4/2: 31-46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/386936> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- KÜÇÜK DURUR, Elif (2011). "Milliyetçilik Söylemi ve Medya". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/2: 35-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2828/38313> (Erişim Tarihi: 10.02.2023).
- MERQUIOR, José Guilherme (1986). *Foucault* (Çev. N. Hüseyini). İstanbul: Afa.
- MILLS, Sara (2003). "Söylem ve İdeoloji" (Çev. Z. Özarslan). *Söylem ve İdeoloji* (Edt. Barış Çoban). İstanbul: Su, 113-130.

- ORKUN, Hüseyin Namık (2019). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖKSÜZ, İskender (2016). *Millîyetçilik*. Ankara: Panama.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2009). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Doğu Batı.
- PUNCH, Keith F. (2016). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. (Çev. D. Bayrak vd.). Ankara: Siyasal.
- PURVIS, Trevor; HUNT, Alan (1993). "Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...", *The British Journal of Sociology*, 44/3: 473-499. <https://doi.org/10.2307/591813> (Erişim Tarihi: 28.01.2023).
- RYBATZKI, Volker (1997). *Die Tonuquq-Inschrift*. Szeged: University of Szeged Press.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1998). *Cours de Linguistique Generale* (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- SMITH, Anthony D. (2007). *Millî Kimlik* (Çev. B. Şener). İstanbul: İletişim.
- SMITH, Anthony D. (2013). *Milliyetçilik, Kuram, İdeoloji, Tarih* (Çev. Ü. Yolsal), Ankara: Atıf.
- SÖZEN, Edibe (1999). *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite* İstanbul: Paradigma.
- SPRENGLING, Martin (1986). Tonyukuk's Epitaph: "An Old Turkish Masterpiece". *Erdem*, 2/6: 717-727. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44564/552937>. (Erişim Tarihi: 15.07.2023).
- ŞEN, Serkan (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ŞİRİN, Hatice (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TAPAN, Aysel (2021). *Türkiye'de Siyasi ve Kültürel Bir Yönelim Olarak Milliyetçiliğin Reklamlar ve Kamu Spotları Üzerinden Gündelik Hayatta İnşası ve Yeniden Üretimi*. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2012). *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TEKİN, Talât (1998). *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*. İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talât (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TONKISS, Fran (2004). "Analysing discourse". *Researching Society and Culture* (Edt. Seale Clive). London: Sage, 245-260. <http://eprints.lse.ac.uk/9765/> (Erişim Tarihi: 26.01.2023).
- URHAN, Veli (2010). *Foucault*. İstanbul: Say.
- UZUN, Leylâ Şubaşı (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg.
- VAN DIJK, Teun A. (2000). *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*, Barcelona: Pompeu Fabra University. <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/Ideology%20and%20discourse.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- VAN DIJK, Teun A. (2015). "Critical Discourse Analysis", *Handbook of Discourse Analysis* (Edt. Tannen, D., Schiffrin, D. ve Hamilton, H.). Oxford: Wiley-Blackwell, 352-371.
- WIDDOWSON, Henry (2000). "On the limitations of linguistic applied", *Applied Linguistics*, 21/1, 3-25. <https://doi.org/10.1093/applin/21.1.3> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- THOMSEN, Wilhelm (2010). "Moğolistan'da Türkçe Kitabeler". *Journal of Turkology* 3/0: 81-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18498/194931>. (Erişim Tarihi: 11.02.2023).
- WODAK, Ruth; MEYER Michael (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Londra: Sage.
- YALÇINER, Ruhtan (2014). "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69/1: 189-215. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002308 (Erişim Tarihi: 16.01.2023).
- YETİM, Mustafa; ERDAĞ, Ramazan (2018). "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1: 79-100. <https://doi.org/10.17336/igusbd.388223> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- YILDIRIM, Emre (2015). "Modernliğin Eleştirisi ve 'Milliyetçi Söylem' Bağlamında Milliyetçiliğe Yeniden Bakmak". *Amme İdaresi Dergisi*, 48/1: 1-33.
- YILDIRIM, Fikret (2017). *İrg Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.